

DE BASSETBLOKFLUIT, 1660-1740

DAVID LASOCKI

Tegenwoordig zijn de sopraan- en de altblokfluit de bekendste vertegenwoordigers van de blokfluitfamilie. Dat was in het verleden anders: We weten bijvoorbeeld dat tijdens de renaissance de grotere fluiten heel gewoon waren. Maar hoe zit het precies met de bassetblokfluit in het laat-barok? Hoewel een groot deel van het bekende repertoire geschreven is voor de altblokfluit, kom je in musea nog een verrassend groot aantal barokke bassetblokfluiten tegen. Wie speelde ze? Wat was het repertoire en in welke bezettingen werden ze gebruikt? 'Blokfluitist' vroeg aan blokfluitkenner David Lasocki of hij daar meer over kon vertellen.

De barokke blokfluit lijkt te zijn ontwikkeld in Frankrijk rond 1660. Hij bestond uit drie stukken, vaak met de karakteristieke 'snavel', met een cilindrische kop, een middendeel dat van onder naar boven conisch was en een cilindrische voet. Het belangrijkste verschil met de eendelige renaissancefluiten was die conische boring van het middendeel, die het instrument een meer gefocust en luider hoogste register geeft in ruil voor lage tonen die nu weker klinken.

De bassetfluit in f had een kop met bovenin een gat voor een S-buis zoals bij een fagot, waardoor het instrument werd aangeblazen. De afstand tussen de vingergaten vereiste voor het onderste gat een klep. De meeste overgeleverde instrumenten van de beroemde bouwer Peter Bressan hebben een steun aan de onderkant, die bovendien

zorgt voor meer resonantie. Zo'n instrument is duidelijk te zien op onderstaande afbeelding, de titelpagina van de eerste editie van John Hudgebuts *Thesaurus Musicus* (London, 1693), waarop ook engelen te zien zijn die alt- en tenorfluiten lijken te bespelen.

Het overgrote deel van het overgeleverde barokke blokfluitrepertoire tot ca. 1740 is geschreven voor altblokfluit in f¹. Daardoor is de indruk ontstaan dat de alt het standaardtype was, misschien zelfs het enige type dat amateurs bespeelden, en dat de andere typen vrijwel waren verdwenen, hoewel sopraanfluiten in c² en d² (*fifth flutes* en *sixth flutes*) en ook sopranino's in f² vaak in concerten werden gebruikt. Maar er zijn ook bronnen die een andere indruk geven van andere typen blokfluiten, vooral de bassetblokfluit.

Titelpagina van John Hudgebut's *Thesaurus Musicus* (London, 1693)

Traktaten

Gedurende meer dan honderd jaar vermelden traktaten verschillende typen naast de altfluit, *fifth flute*, *sixth flute* en sopranino, zoals de bassetfluit: James Talbots muziekinstrumentenmanuscript, rond 1692-95 samengesteld in Cambridge; Thomas Balthasar Janovka's *Clavis ad thesaurum magnae artis musicae* (Praag, 1701); Johann Matthesons *Das Neu-Eröffnete Orchestre* (Hamburg, 1713); Jo-

hann Gottfried Walthers manuscript *Praecepta der musicalischen Composition* (Weimar, 1708) en zijn bekendere publicatie *Musicalisches Lexicon* (Leipzig, 1732); Joseph Friedrich Bernhard Caspar Majers *Museum musicum* (1732; 2e ed., Neurenberg, 1741); Johann Philipp Eisels *Musicus autodidactos* (Erfurt, 1738); Denis Diderots beroemde *Encyclopédie* (Parijs, 1751–65); en Joos Verschuer Reynvaans *Muzijkaal kunst-woordenboek* (Amsterdam, 1795). Helaas vertellen deze traktaten niets over hoe deze types blokfluiten werden gebruikt, maar we weten ten minste dat ze nog courant genoeg waren om vermeld te worden.

Aankopen en verkopen

Waar traktaten misschien niet altijd de dagelijkse praktijk en terminologie weergaven, geldt dat allicht wel voor advertenties voor instrumenten en voor transactiebewijzen. Zulke documenten zijn in verschillende Europese landen te vinden; ik benadruk hier die uit de Nederlanden. De Amsterdamse bouwer Richard Haka ontving een bestelling voor blokfluitconsorts inclusief bassetblokfluiten van de Zweedse marine in 1685; evenzo de Neurenbergse bouwer Jacob Denner van de hertog van Gronsfeld in 1710 en van Stift Göttweig, Oostenrijk rond 1720. In 1700 bezat het Toscaanse hof in Florence twee grote consorts, een gebouwd door Haka, waar bassetblokfluiten deel van uitmaakten.

Blokfluitconsorts, nu waarschijnlijk van het barokke type, beginnen in de jaren 1680 op te duiken in Nederlandse veilingcatalogi: 'Een Fluyt-accort, bestaende in vier Fluyten' (Den Haag, 1686); 'Een Accoort Fluyten' (Den Haag, 1689); '4 regte fluyten welcke te zamen accort zijn' (Leiden, 1690). Een veiling in Leiden in 1705 bevatte een 'grote Fluyt van Boekhout.'

Thomas Boekhout, een Amsterdamse bouwer, adverteerde zelf in 1713 zijn 'Baas-Fluyten die al haer toonen geven als op een gemeene Fluyt.' Blijkbaar was de tessituur van een bassetblokfluit normaal gesproken kleiner dan die van een alt. Abraham van Driel, een naar Amsterdam uitgeweken Hamburgse bouwer, adverteerde in 1714 'alderhande soorten van uitstreekende goede Fluyten, die niet stoppen, en 't speelen nooit afvallen, als mede Hautbois, bassons, Dwars en Bas-Fluyten, op een nieuwe manier door hem zelf uytgevonden, en nooit voor dezen van niemand so gemaakt.' Jan Bouterse brengt de 'nieuwe manier' uitsluitend in verband met de bassetblokfluit en vraagt zich af of Van Driels bewering iets van doen had met Boekhouts nieuwe instrumenttype. Verschillende typen blokfluiten blijven in de 18de en tot in de 19de eeuw voorkomen in Nederlandse veiling-

catalogi. Naast 'grote', 'grootere' en 'nog grootere' instrumenten vinden we '3 bas fluiten' (Amsterdam, 1727); 'Een seer goede Bas-Fluyt, door van Heerde' (Den Haag, 1731); 'Een Bas fluit door Haka, met Zilver; Een Bas fluit, met Zilver en een dito met Yvoor' (Amsterdam, 1758); 'Flute douce longue de Basse de R. T. [recte P. J.] Bressan. Une dito de de Bie' (Den Haag, 1759); '2 bas-fluyten' ('s-Hertogenbosch, 1760); 'Een Bas-Fluit' (Groningen, 1764); 'Een Bas-fluit, met zyn Koper Mondstuk door C. Han' (Middelburg, 1768); 'Twee Basfluiten à Beck' (Middelburg, 1773); en 'Een bas fluit', misschien inmiddels een verwijzing naar een basdwarsfluit (Den Haag, 1776).

Inventarissen

We vinden ook informatie over gangbare terminologie in inventarissen die net na de dood van eigenaars of bouwers werden opgesteld. Bassetblokfluiten worden genoemd in de nalatenschappen van Jacques Danican Philidor, *tambour, fifre, grand hautbois de la Chambre Escurie du roy, ordinaire de la musique du roy (chapelle), en petit violon de la chambre* (1708); het huishouden van blaasinstrumentenbouwer en musicus Martin Hotteterre (1711); de Amsterdamse bouwer Henrik Richters (1727); John Law, *Contrôleur-général des Finances en France* (1729); en de beroemde Amsterdamse muziekuitgever Michel Charles Le Cène (1743).

De inventaris van het hof van Sayn-Wittgenstein in Berleburg (Westfalen) van 1741 noemt instrumenten die een tijd niet meer gebruikt lijken te zijn: 'Acht grote blokfluiten, een waarvan de voet ontbreekt. Een *taille* [waarschijnlijk een basset] zonder S-buis... Een *Flaut-doux-Basson* [basset of bas] zonder buis. Nog een zonder buis.' Ook de inventaris van het hoforkest van Gotha uit 1750 ademt verwaarlozing: 'twee blokfluiten, bijna onbruikbaar... Twee oude bassetblokfluiten [*Bass Fluten*]. Eenzelfde, iets groter.'

Overgeleverde instrumenten

Phillipp T. Youngs boek *4900 Historical Woodwind Instruments* rangschikt overgeleverde instrumenten naar bouwer, waaruit Andrew Robinson de op de volgende pagina afgedrukte handige tabel naar land en formaat afleidde.

Merk op dat bassetfluiten iets vaker voorkomen dan tenorfluiten en veel vaker dan sopraanfluiten of sopranino's. De meeste bekende bouwers maakten bassetblokfluiten: Boekhout, Bressan, de Denners, Haka, de Hotteterres, Jean Jacques Rippert, de Rottenburghs, Christian Schlegel en Thomas Stanesby Senior.

Land	Sopranino-blokfluiten	Sopraan-blokfluiten	Alt-blokfluiten	Tenor-blokfluiten	Basset-blokfluiten	Totaal
Duitstalige landen	5 2%	6 3%	126 60%	25 12%	49 23%	211
Engeland	– –	7 7%	59 55%	35 32%	7 7%	108
Nederland	7 8%	19 21%	47 53%	2 2%	14 16%	89
Frankrijk	2 4%	4 9%	20 43%	11 23%	10 21%	47
Italië	2 –	1 –	8 –	– –	– –	11
Totaal	16	37	260	73	80	466
Percentages	3%	8%	56%	16%	17%	

Repertoire

Als barokke bassetblokfluiten zo ruim verbreid waren, meer dan een eeuw lang, wie speelde er dan op, en voor welke muziek waren ze bedoeld?

Frankrijk, Engeland, Italië en Duitsland

In Frankrijk waren blokfluitconsorts onderdeel van door professionals gespeelde orkestmuziek. Hoewel Jean-Baptiste Lully ongeveer dertig werken met blokfluiten schreef, zegt hij maar twee keer iets over het type. In zijn ballet *Le triomphe de l'Amour* (1681) schrijft hij alten en tenoren voor naast 'Petite Basse de Flutes' (bassetblokfluit genoteerd in een C2-sleutel) en 'Grande Basse de Flute et Basse-Continue' (blijkbaar een basblokfluit in c genoteerd in een omlaag geoctaveerde bassleutel). Zeventien jaar eerder, in het ballet *Les Amours déguisés*, schreef hij een air getiteld *Concert de flustes pour les Amours*, specifiek een blokfluitconsort dus, zonder types maar met sleutels en tessenuren die dezelfde instrumentatie suggereren.

Marc-Antoine Charpentier gebruikte de 'basse de flute' in zowel religieuze als seculiere vocale muziek in passages met altfluiten in de bovenstemmen. Tessituur en sleutel verwijzen naar ofwel een octaverende basblokfluit of een bassetfluit die klinkt als genoteerd. In zijn opera *Jephté* (1732) schreef Michel Pignolet de Montéclair nog altijd vijf blokfluittypes voor, waaronder een bassetblokfluit ('basses de flutte a bec').

In Engeland schreef Godfrey Finger een *Symphony* voor vier blokfluiten AATBasset als toneelmuziek voor het stuk *The Rival Queens* (1701). Zulke

blokfluitconsorts kunnen in die periode ook in andere theatermuziek zijn gebruikt zonder dat de instrumentatie is gedefinieerd.

In vroeg-18de-eeuws Italië schreef Alessandro Marcello een manuscript *Concerto di flauti* in G-groot voor 'Due Flauti soprani e due sordini' (twee sopraanblokfluiten en twee gedempte violen), 'Due Flauti contralti et una Violetta sordina' (twee altblokfluiten en gedempte altviool), 'Due Flauti Tenori et una Violetta sordina' (twee tenorblokfluiten en gedempte altviool) en 'Un Flauto Basso e Violoncello' (een bassetblokfluit en een cello), tessituur G–d¹, genoteerd in bassleutel, waarbij de blokfluit een octaaf hoger klinkt dan genoteerd. Het was misschien bedoeld voor een bijeenkomst van het amateurensemble van de Venetiaanse *Accademia degli Animosi*, dat Marcello onder zijn enthousiaste leden telde.

In Duitsland werden geregeld lage blokfluiten ingezet in de bas om de basso continuo-instrumenten te verdubbelen. Op een gravure van een uitvoering van Antonio Lotti's *Teofane* in de nieuwe opera van Dresden in 1719 zien we in het orkest drie altblokfluiten, of misschien twee alten en een tenor, en een bassetblokfluit tussen twee theorbes. Een concerto voor ensemble van Johann David Heinichen voor twee blokfluiten, twee violen, twee hobo's en twee gamba's gebruikt respectievelijk 'Bass de Flauti', violone en fagot om de solosecties te begeleiden van elk van de eerste drie types instrumenten, en we mogen aannemen dat de basinstrumenten samspeelden in de tutti's. Op dezelfde manier gebruikt Georg Philipp Telemann drie contrasterende ensembles in zijn *Trauer-Actus: Ach wie nichtig, ach wie flüchtig*

(1724): gamba's, stemmen en blokfluiten AAT met een bas gelabeld 'Bassoun ô Flaut. 4' met bereik f-b \flat , dus voor fagot of bassetblokfluit.

Continuo en kamermuziek

Een continuo-rol voor de bassetblokfluit in f (of bas in c) kunnen we ook afleiden uit verschillende Engelse publicaties die voor amateurs bedoeld waren. In *A Second Set of Solos for the Flute with a Through Bass for the Bassoon, Bass-Flute or Harpsicord* (1709) van Johann Christoph Pepusch heeft de baspartij een tессituur van C-g¹, dus nog aan te passen door de blokfluitist. De anonieme *New Aires made on Purpose for two Flutes and a Bass Familiar & Proper for Practitioners in Consort* (1712) vermeldt 'BASS FLUTE' in de baspartij, die ook een uitgebreide tессituur C-f¹ heeft. Ten minste drie van Walsh & Hare's publicaties vermelden 'FLUTO BASSO' voor de baspartijen, allemaal met lage E en D onder de balk, misschien bestemd voor de basblokfluit. Moderne auteurs hebben beweerd dat drie 18e-eeuwse kunstwerken de bassetblokfluit laten zien als continuo-instrument in bezettingen zonder andere blokfluiten. Het enige daarvan dat ik in een leesbare reproductie heb gezien, is een fresco in Praag (ca. 1730) dat professionele traverso- en hobospelers toont, begeleid door viola da gamba en bassetblokfluit.

In Engeland en op het continent waren hobo-ensembles (*Hautboïsten*) in steden en het leger een gebruikelijke verschijning, en we weten uit aankoopbewijzen dat zij behalve hobo's en fagotten vaak ook blokfluiten, chalumeaus en strijkinstrumenten speelden. Helaas is van hun overgeleverde repertoire weinig uitgegeven, zodat we moeilijk kunnen bepalen wat er precies op blokfluit werd gespeeld, hoewel er een aantal mogelijke stukken zijn. J.C. Fabers suite *Parties sur les fleutes dous à 3* heeft partijen met bereik b¹-d³, e¹-a² en f-d¹, waarschijnlijk alt-, tenor- en bassetblokfluit. C.F. Witts *Suite in F* heeft partijen voor hobo of blokfluit die de viool verdubbelen, viool als verdubbeling van blokfluit, altviool voor 'flauto taillo' (tenorfluit of *voice flute*, bereik d¹-f²) en een 'bassono'-partij (bereik C-d¹) die wellicht de basblokfluit verdubbelde.

Het beroemdste stuk voor bassetblokfluit uit de 18e eeuw is een trionsonate in F-groot van Carl Philipp Emanuel Bach, geschreven in Berlijn in 1755, wel heel laat dus. Twee van de vier overgeleverde versies hebben een blokfluitpartij: H. 588 voor altviool, bassetblokfluit en basso continuo, en H. 589 voor fagot, bassetblokfluit en basso continuo. Bach plakte een papiertje in het manuscript: 'De bassetblokfluit [*Baßflöte*] gaat van f tot c²; F-groot, C-groot en G-groot zijn de meest geschikte toonsoorten.' De relatief eenvoudige technische eisen

die het stelt aan de blokfluitpartij, suggereren dat het stuk bedoeld was voor amateurs. Een verwant werk voor altviool, bassetblokfluit en basso continuo van een van de gebroeders Graun, die ook aan het Berlijnse hof werkte, werd door Klauf Hofmann gereconstrueerd.

Conclusies

Naast de altblokfluit in f¹, waarvoor het meeste gepubliceerde materiaal werd geschreven, bleef er na de Renaissance een aantal andere types blokfluit bestaan, of werden er andere uitgevonden, en die werden genoemd in traktaten en veilingcatalogi tot het einde van de 18e eeuw. Relatief veel barokke bassetblokfluiten in f van prominente bouwers hebben de tand des tijds doorstaan. Dit type werd gebruikt in consorts als zelfstandige of verdubbelde basso continuo-lijn, en soms zelfs als solo-instrument. Gegevens uit inventarissen en repertoire suggereren dat de bassetblokfluit na het midden van de 18e eeuw minder populair werd. [Vert. Albert Edelman]

Bibliografie/Leeslijst

Lasocki, David. *A Listing of Inventories, Sales, and Advertisements Relating to Flutes, Recorders, and Flageolets, 1631–1800*. Bloomington, Indiana: Instant Harmony, 2010. E-boek beschikbaar via www.instantharmony.net

Robinson, Andrew. "Families of Recorders in the Late Seventeenth and Eighteenth Centuries: The Denner Orders and Other Evidence." *Recorder Magazine* 23, nr. 4 (winter 2003): 113–17; 24, nr. 1 (spring 2004): 5–9.

Young, Phillip T. *4900 Historical Woodwind Instruments: An Inventory of 200 Makers in International Collections*. London: Tony Bingham, 1993.

Dr. David Lasocki geniet een internationale reputatie als blaasinstrumentenspecialist. In 2011 ontving hij de Distinguished Achievement Award van de American Recorder Society voor zijn onderzoek gedurende de laatste 45 jaar naar de geschiedenis van de blokfluit. Hij ontving voor zijn publicaties verschillende prijzen. Van 1987 tot zijn pensioen in 2011 was Dr. Lasocki Head of Reference Services van de Cook Music Library van Indiana University. In 2010 richtte hij zijn eigen uitgeverij op, Instant Harmony, waar zijn e-boeken en e-edities verschijnen; zie www.instantharmony.net. Hij woont in Portland, Oregon, waar hij ook 'energy healing' bedrijft.

